

УДК 159.922.73/75

X 12

Роман ХАВУЛА

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
СТАНОВЛЕННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО ВЗАЄМИНИ
ЗІ СВОЇМИ МАЙБУТНІМИ ДІТЬМИ
У ЮНАКІВ ТА ДІВЧАТ**

У статті встановлено, що особливості уявлення про взаємини зі своїми майбутніми дітьми складаються з трьох основних рівнів: соціального, мікросоціального та особистісно-смыслового. Констатовано, що у свідомості юнаків та дівчат батьківство представлене такими основними елементами: сімейними цінностями, батьківськими сценаріями, установками та очікуваннями в подружніх і батьківських взаєминах. Розкриті ключові аспекти виховання майбутнього подружжя і батьків. З'ясовано, що структуру готовності до батьківства у юнаків та дівчат утворюють уявлення про матеріально-фінансову забезпеченість сім'ї, здатність відмовитися від життя тільки заради себе, відповідальність, бажання мати дітей, прагнення подружжя розуміти один одного.

Ключові слова: сім'я, юнацький вік, уявлення, батьківство.

Постановка проблеми. Сучасна європейська сім'я переживає зміни, які одними дослідниками визначаються як криза (А. Антонов [1], Б. Бергер [2], В. Дружинін [6]), іншими – як соціально-культурологічна трансформація історичного феномену малої групи (С. Голод [3], Л. Карцева [9], Б. Міронов [11], А. Реан [15]). Сьогодні ці процеси розгортаються на тлі глибокої системної кризи, яка зачепила всі рівні суспільства: від поведінки окремих членів і малих груп до його ціннісно-

культурних основ. Актуальність нашого дослідження визначається тим, що трансформуються традиційні уявлення про внутрішньосімейні взаємини, зокрема, про ставлення до власних дітей. Проблема формування і розвитку уявлень про батьківське ставлення до дитини в сім'ї зумовлена потребами сучасного суспільства та привертає в останні роки увагу багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених. І це зрозуміло, якщо врахувати важливість реалізації цих уявлень у становленні та розвитку особистості дитини. Уявлення про себе як батька, вплив цих уявлень на життєдіяльність розглядаються частиною особистісної сфери людини, що має свою онтогенетичну історію, і соціально-психологічним утворенням, що визначається як комплекс соціальних настанов різного рівня узагальнення і конкретизації. Особливої уваги та значного наукового інтересу набувають питання особливостей становлення уявлень про взаємини зі своїми майбутніми дітьми в юнацькому віці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема батьківства як психологічного феномену тривалий час привертала увагу російських учених. Йдеться про дослідження теоретичних засад формування та психологічного супроводу батьківства і сімейного виховання (Р. Овчарова), визначення основних позицій батьківства: як прояву особистісно-сміслової сфери мужчини та забезпечення умов для розвитку дитини (Р. Манеров [11]), його сутність у соціокультурних умовах, що змінюються (Т. Гурко [4]). Батьківство як прояв особистісно-сміслової сфери чоловіка було обґрунтовано Н. Демчук [5]. На думку Ю. Євсеєнкової, батьківство є психологічним фактором розвитку особистості [7].

Останнім часом для української науки зазначена тематика також стала актуальною. Так, О. Нагула [13] виявила оптимальні психологічні умови набуття батьківської компетентності молодим подружжям, а саме: батьківська освіта, мотивування на компетентне батьківство, інтерактивна пізнавальна діяльність, використання психолого-педагогічних технологій. Досліджуючи психологічні особливості прояву репродуктивних настановлень в юнацькому віці, О. Ігнатенко [8] встановила, що вони є психологічним явищем, яке зумовлене потребою народжувати, виховувати, спілкуватися з дитиною, прагненням мати

конкретну кількість дітей. Це настановлення виявляється у тому, що без дітей людина відчуває складність у реалізації себе як особистості. З позиції вченої, структура репродуктивного настановлення має три рівні: когнітивний, афективний, поведінковий, та виявляється у бажаній, ідеальній, очікуваній кількості дітей. Вивчаючи соціально-педагогічні умови формування відповідального ставлення до батьківства у молодого подружжя, О. Лещенко [10] вперше обґрунтував сутність поняття «відповідальне ставлення до батьківства» та розкрив зміст процесу його формування, а також виокремив у структурі цього феномена – когнітивний, емоційно-мотиваційний і поведінковий компоненти. Загалом аналіз літератури засвідчує, що особливості уявлень юнаків та дівчат про їхні взаємини зі своїми майбутніми дітьми вивчені недостатньо, а вони необхідні для розуміння і розробки розвивальних і навчальних програм, що сприяють формуванню у юнацтва відповідального і оптимального ставлення до своїх майбутніх дітей, а також для потреб змістовної консультативної роботи у психолого-педагогічній сфері.

З огляду на це, *метою* нашої публікації є розкриття психологічних особливостей становлення уявлень про взаємини зі своїми майбутніми дітьми у юнацькому віці.

Юність – найважливіший етап формування батьківства як соціально-психологічного утворення особистості. Це зумовлюється такими обставинами: в юнацькому віці завершується процес статевого дозрівання; молоді люди освоюють дорослий (соціальний) тип мислення; вони готуються до оволодіння професією, у зв'язку з чим відбувається перебудова їх взаємин з найближчим соціальним оточенням (батьками, однолітками та референтною групою); юнаки і дівчата вперше отримують соціально важливий досвід взаємодії з протилежною статтю, освоюють роль сексуального партнера; в юності відбуваються зміни у їх гендерній ідентичності, а це приводить до істотного розширення їх соціальних ролей; відбуваються значні зміни в їх особистості. У свідомості юнаків та дівчат батьківство представлене усіма основними елементами: сімейними цінностями, батьківськими сценаріями, настановленнями та очікуваннями у подружніх і

батьківських взаєминах. При цьому ментальна репрезентація батьківства в юнацькому віці, в його доступній для спостереження і вивчення вербальній проекції, відображає не тільки вікові особливості молодих людей, а й ті зміни, що відбулися в стратифікації суспільства, у змісті його норм, в тому числі у їх ставленні до сімейних ролей і до батьківства загалом.

Проведене нами дослідження показало, що на *соціальному рівні* образ батьківства у юнаків та дівчат насамперед відображає функцію навчання, передачі дитині індивідуального досвіду. Крім того, батьки характеризуються як транслятори загальнозначущого соціального досвіду, і врешті, є посередниками, за допомогою яких дитина залучається до життя суспільства.

На *мікросоціальному рівні*, рівні сім'ї, уявлення про функції батька так само поділяються на три групи:

- піклування про дитину, у міру можливостей задоволення її матеріальних потреб;
- задоволення потреби у спілкуванні, любові;
- захист дитини, допомога й підтримка.

Отже, на рівні сім'ї юнаки та дівчата уявляють батьківство як реалізацію турботи і захисту дитини, емоційне залучення у її життя, а також як особливий тип міжособистісних взаємин між подружжям, батьками і дітьми. Можна припустити, що цей рівень батьківства є знайомим для майбутніх батьків з досвіду їх взаємин з власними батьками, і тому такий досвід є основою для конструювання уявлень про батьківство в юнацькому віці.

На *особистісно-смысловому рівні* батьківство – особливий тип відповідальності, що веде до зміни соціального статусу батьків, появи нових можливостей до самореалізації себе як батька, зміни якостей подружньої системи. Необхідно також відзначити, що батьківство уявляється юнакам і дівчатам як деяка суперечність. З одного боку, воно дає можливість себе реалізувати, а з іншого – вимагає самообмеження своїх потягів, спілкування з однолітками, перегляду попереднього досвіду.

Уявлення про реалізацію батьківства у юнаків та дівчат різняться між собою на усіх трьох рівнях (див. табл. 1): соціальному, соціально-психологічному та особистісно-смысловому. На соціальному рівні юнаки більшою мірою, ніж дівчата, можуть бути для дитини провідниками у світ соціальних статусів, а дівчата – виховувати її, передавати колективний досвід; на соціально-психологічному рівні юнаки частіше орієнтовані на захист дитини, а дівчата – спілкування з нею; на особистісно-смысловому рівні юнаки більшою мірою, ніж дівчата, розглядають народження дитини як зміну свого соціального статусу, а дівчата – як набуття нової соціально-психологічної якості (відповідальності).

Таблиця 1

Уявлення юнаків і дівчат про зміст реалізації батьківства

Рівні уявлення про батьківство	Юнаки	Дівчата
Соціальний	Бути для дитини провідником у світ соціальних статусів	Передавати соціальний досвід
Соціально-психологічний	Захист дитини	Спілкування з дитиною
Особистісно-смысловий	Зміна свого соціального статусу	Набуття нової соціально-психологічної якості

Структуру готовності до батьківства у юнаків та дівчат утворюють уявлення про матеріально-фінансову забезпеченість сім'ї, здатність відмовитися від життя тільки заради себе, відповідальність, бажання мати дітей, прагнення подружжя розуміти один одного.

На рівні настановлень дитячо-батьківської взаємодії і спілкування юнаки планують бути більш авторитарними у ставленні до дитини, ніж дівчата; у дівчат виявляється тенденція до тіснішого емоційного проникнення у життя дітей. Вони більшою мірою, ніж юнаки, орієнтовані на демократизм у взаєминах з дитиною і більшою мірою на заохочення залежності дитини від батьків. Крім того, юнаки мен-

шою мірою, ніж дівчата, орієнтовані на отримання допомоги ззовні при взаємодії з дитиною.

Аналіз уявлень юнаків та дівчат про їхні стосунки з батьками показав, що в образі взаємин з матір'ю і батьком у юнаків домінують контролюючі функції батьків: «Авторитарність» з боку матері, «Гіперконтроль» з боку батька. В образі взаємин зі своїм майбутнім сином у юнаків виражена тенденція «Бути ближче», тобто на протигагу батьківського контролю прагнення знайти спільну мову з дитиною, встановити взаємини на основі довіри. Уявлення про взаємини зі своєю майбутньою дочкою також мають протилежний характер щодо образу взаємин з батьками – домінує тенденція до прийняття дитини, прояву до неї теплих почуттів, турботи.

У дівчат в структурі уявлень про стосунки з матір'ю більшою мірою виражена «Опіка», яка представлена емоційно-теплыми, заснованими на психологічному прийнятті взаєминами. В образі взаємин з батьками у дівчат частіше виявляється контролююча функція – «Надвимогливість». В образі взаємин зі своїми майбутніми дітьми (як синами, так і дочками) у дівчат виражені тенденції до контролю, і якщо у взаєминах з сином це позначено високим рівнем зацікавленості, прагненням до участі в його житті, то у взаєминах з дочкою – як прояв жорсткого контролю, прагнення до управління поведінкою.

Уявлення про взаємини зі своїми майбутніми дітьми в юнацькому віці мають складну структуру і містять різні, іноді суперечливі образи. Цей факт відображає, з одного боку, всю складність, багатоглибкість, специфічну ієрархію самого феномену уявлень, а з іншого – свідчить про інтеріоризацію досліджуваними всього комплексу соціальних взаємин, у які вони занурені. Можна констатувати, що на уявлення юнацтва (юнаки, дівчата) вплинули їх взаємини з батьками. Це виявляється у входженні певних форм взаємин з батьками до структури уявлень про взаємини зі своїми дітьми.

Аналізуючи уявлення про батьківство, ми виходимо з того, що значущими чинниками в утворенні системи уявлень досліджуваних про виконання своїх майбутніх батьківських обов'язків є їхні індивідуальні якості і особливості, які в юнацькому віці впливають на

формування образу батька. Самореалізовуючись як батько, досліджуваний самореалізовується і як особистість у форматі Я-концепції.

Отже, молоді люди мають достатньо розвинений «образ батьківства», але сьогодні ми спостерігаємо нестійкість самого соціального інституту сім'ї загалом і уявлень про батьківство зокрема. Це підтверджується великою кількістю розлучень, усе зростаючою кількістю дітей-сиріт при живих батьках. Така ситуація, як ми вже відзначали, виникає під впливом складних і нестійких соціально-економічних чинників, що породжує у більшості досліджуваних амбівалентне, суперечливе ставлення до сім'ї, своєї майбутньої батьківської ролі, її виконання, а це не може не позначатися на формуванні чітких і певних настановлень бути сім'янином, батьком. Бесіди з досліджуваними показали: в їх шлюбно-сімейних орієнтаціях існує тривожна тенденція, яка полягає в тому, що багато дівчат готові створювати неповні сім'ї і виховувати дітей поза шлюбом, без участі батька дитини, а юнаки, зі свого боку, приймають як належний такий стан речей.

Неузгодженість уявлень юнаків та дівчат про шлюб і батьківство, суперечливість їх сімейних орієнтацій в майбутньому на їхній вступ до шлюбу, може стати причиною дитячо-батьківської дисгармонії. Отримані дані підтверджують коливання молоді у визначенні сімейного вибору. Аналізуючи результати дослідження уявлень про батьківство, можна припустити, що їх зміст визначається, з одного боку, біологічними потребами, статусними, соціальними експектаціями, сімейним досвідом, а з іншого – складовими цілісного образу сім'ї стають чинники, які безпосередньо впливають на досліджуваних (інформаційний пресинг; псевдомоделі благополуччя і успішності, нав'язані ЗМІ; соціально-економічна нестабільність; професійна невизначеність, матеріальні та житлові проблеми тощо), тобто цілий комплекс чинників, що руйнують позитивні уявлення юнацтва про сімейне майбутнє.

Усе це ставить перед психологами та педагогами завдання з гармонізації шлюбно-сімейних орієнтацій і уявлень молоді. Ключовими аспектами виховання майбутнього подружжя і батьків повинні стати:

- соціальний аспект, який спрямований на виховання у хлопців і дівчат почуття соціальної відповідальності в спілкуванні між людьми як чоловіками і жінками, переконання в тому, що у сфері сексуальних взаємин людина не є незалежною від суспільства і його ціннісно-нормативних основ;

- соціально-психологічний аспект, який передбачає формування і розвиток здатності до розуміння та поваги до почуттів інших людей, з урахуванням статевих особливостей у спільній діяльності. Основний акцент, на наш погляд, повинен стосуватися формування у юнацтва уявлень про себе як майбутніх батьків, потреби мати міцну сім'ю, гідно виконувати батьківські обов'язки, проявляти турботу про своїх старих батьків;

- індивідуально-психологічний аспект виховання, що передбачає формування у людині прагнення до прийняття власної сексуальності, до інтеграції її до сексуальної сфери суспільства і визнання того, що вона не може бути реалізована поза межами чинного культурного поля, без урахування сексуальності інших людей. Крім того, молоді люди повинні відкрити для себе особистісно-екзистенціальну і суспільну цінність шлюбу і сім'ї. Прикладними завданнями цього аспекту можуть стати виховання у дитині ціннісного ставлення до свого власного здоров'я та здоров'я свого сексуального партнера, переконання про неприпустимість легковажних і безвідповідальних вчинків, пов'язаних з проявом власної сексуальності і сексуальності інших людей.

Ці аспекти вже розглянуті у різних програмах виховання, і ми, звісно, розуміємо, що їх реалізація не може бути короткотривалою. Але, на наш погляд, має бути створена одна глобальна, довготривала програма, що розрахована на різний вік людини, враховує її актуальні можливості, орієнтована на її найближчі потреби. Крім того, усі програми з курсу сімейного виховання повинні мати попереджувальний, не стимулювальний характер. Уважаємо, що весь період до старшого юнацького віку і початок дорослості слід охопити відповідною роботою, спрямованою на розв'язання проблем конкретного віку.

Важливо визнати, що масштабна підготовка до створення сім'ї та батьківства потребує тривалого організаційного етапу, перш ніж може бути реалізована. Що ж можна зробити вже зараз, щоб допомогти вихованню гідних батьків? Необхідно звернутися до досвіду викладання курсу «Етика і психологія сімейного життя», відмовившись, однак, від його вузької спрямованості або на формування репродуктивних настановлень, або на статеve просвітництво, а також сприяти формуванню практичних навичок повноцінного міжособистісного спілкування, що дають змогу молодим людям подолати бар'єри гендерних і життєвих стереотипів. Причому все це, на наш погляд, реально було б здійснити у межах одно-, дворічної програми, яка сприятиме гармонізації батьківських взаємин.

Багато сучасних батьків не приділяють достатньо часу своїм дітям, частіше посилаючись при цьому на зайнятість, необхідність прогудувати сім'ю. Багато з них визнають, що не впевнені у своїх здібностях до виховання дітей і гостро відчують нестачу психологопедагогічних знань. У зв'язку з цим необхідно враховувати і те, що робота освітнього закладу з формування уявлень молодих людей про сім'ю і батьківство повинна охоплювати і батьків майбутніх батьків, і матерів. Отже, діяльність навчального закладу щодо оптимізації дитячо-батьківських взаємин є ще однією можливістю вплинути на формування батьківських настановлень молоді.

Висновки. У свідомості юнаків та дівчат батьківство представлено сімейними цінностями, батьківськими сценаріями, настановленнями та очікуваннями в подружніх і батьківських взаєминах. Ці утворення відображають зміни, що відбулися у стратифікації суспільства, змісті його норм, у тому числі, щодо сімейних ролей, і до батьківства загалом. Уявлення про взаємини зі своїми майбутніми дітьми представлені трьома основними рівнями: соціальним (навчання дитини, передача індивідуального досвіду, трансляція загальнозначущого соціального досвіду, залучення дитини в життя суспільства); мікросоціальним (турбота про дитину і задоволення її потреб: матеріальних, у спілкуванні, любові, захисті; надання допомоги і підтримки дитині); особистісно-смысловим (виховання дитини як особливий тип відпо-

відальності: зміна соціального статусу з народженням дитини і нові можливості в самореалізації себе як батька). Структуру готовності до того, щоб стати батьком, у юнаків та дівчат утворюють уявлення про матеріально-фінансову забезпеченість сім'ї, здатність відмовитися від життя тільки заради себе, відповідальність, бажання мати дітей, прагнення подружжя розуміти один одного. В уявленнях юнацтва про їхні стосунки з батьками домінують контролювальні функції. У юнаків більше виражене прагнення знайти спільну мову з дитиною, встановити взаємини на основі довіри. В образі взаємин зі своїми майбутніми дітьми у дівчат виражені тенденції до контролю. На уявлення юнацтва про батьківство впливають їхні стосунки з батьками. Йдеться про входження певних форм взаємин з батьками до структури уявлень про взаємини зі своїми дітьми.

Перспективою подальших наукових розвідок стане розробка навчальних програм, що сприяють формуванню у юнацтва відповідального і оптимального ставлення до своїх майбутніх дітей.

Література

1. Антонов А.И. Социология семьи : учеб. пособие для студ. вузов, обуч. по направл. и спец. «Социология» / А.И. Антонов, В.М. Медков. – М. : МГУ, 1996. – 304 .
2. Бергер Б. Нуклеарная семья как первооснова цивилизации в исторической перспективе / Б. Бергер // Вестник МГУ. – Серия 18. Социология и политология. – 2003. – № 3. – С. 93 – 100.
3. Голод С.И. Стабильность семьи: социологический и демографический аспекты / С.И. Голод ; под ред. Г.М. Оманенковой. – Л. : Наука, Ленинградское отд-ние, 1984. – 136 с.
4. Гурко Т.А. Феномен современного отцовства / Т.А. Гурко // Мужчина и женщина в современном мире : Меняющиеся роли и образы. Т. 1. – М. : Институт этнологии и антропологии РАН, 1999. – С. 216 – 222.
5. Демчук Н.А. Формирование психологической готовности юношей к отцовству : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Н.А. Демчук. – Курган, 2006. – 223 с.
6. Дружинин В.Н. Психология семьи / В.Н. Дружинин. – Екатеринбург : Деловая книга, 2000. – 199 с.
7. Евсеенкова Ю.В. Система отношений в диаде отец-ребенок как фактор развития личности / Ю.В. Евсеенкова, А.Г. Портнова // Семейная психотерапия и семейная терапия. – 2003. – № 4. – С. 30 – 48.

8. Ігнатенко О.В. Психологічні особливості прояву репродуктивної установки в юнацькому віці : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / О.В. Ігнатенко. – К., 2012. – 200 с.

9. Карцева Л.В. Семья в трансформирующемся обществе / Л.В. Карцева // Вестник МГУ. Сер. 18. Социология и политология. – 2004. – № 1. – С. 65 – 72.

10. Лещенко О.Г. Соціально-педагогічні умови формування відповідального ставлення до батьківства у молодого подружжя : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / О.Г. Лещенко. – Луганськ, 2010. – 20 с.

11. Манеров Р.В. Психология отцовства / Р.В. Манеров // Ежегодник Российского психологического общества : материалы 3-го Всероссийского съезда психологов. 25 – 28 июня 2003 г. : [в 8 т.]. – СПб. : Изд-во С. Петерб. ун-та, 2003. – Т. 5. – С. 284 – 288.

12. Миронов Б.Н. Семья: нужно ли оглядываться в прошлое? / Б.Н. Миронов // Психология семьи : хрестоматия / ред.-сост. Д.Я. Райгородский. – Самара : БАХРАХ–М, 2002. – С. 213 – 237.

13. Нагула О.Л. Психологічні умови формування батьківської компетентності у молодого подружжя : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / О.Л. Нагула. – К., 2012. – 195 с.

14. Овчарова Р.В. Психологическое сопровождение родительства / Р.В. Овчарова. – М. : Институт психотерапии, 2003. – 319 с.

15. Психология подростка : Полное руководство / под ред. А.А. Реана. – СПб. : Прайм–ЕВРОЗНАК, 2003. – 432 с.

Хавула Роман. Психологические особенности становления представлений об отношениях со своими будущими детьми у юношей и девушек. В статье установлено, что особенности представления о взаимоотношениях со своими будущими детьми представлены у юношей и девушек тремя основными уровнями: социальным, микросоциальным и личностно-смысловым. Констатируется, что в их сознании отцовство имеет такие основные элементы: семейные ценности, родительские сценарии, установки и ожидания в супружеских и родительских отношениях. Раскрыты ключевые аспекты воспитания будущих супругов и родителей. Определено, что структуру готовности к отцовству у юношей и девушек образуют представления о материально-финансовой обеспеченности семьи, способности отказаться от жизни только ради себя, ответственности, желании иметь детей, стремлении супругов понимать друг друга.

Ключевые слова: семья, юношеский возраст, представления, отцовство.

Khavula Roman. Psychological Peculiarities of Boys' and Girls' Ideas about the Relationships with Their Future Children. The article sets that features of youth idea about the relationship with their future children consist of three main levels: social (child education, transmission of individual experience, the inclusion of the child in society) microsocial (care for the child, satisfaction of material needs in communication and love, child protection, assistance and support) and personal-semantic (special type of liability, social status change, new opportunities for self-realization of himself as father).

It is noted that in the minds of young people parenting presents the following key elements: family values, parental scenarios, attitudes and expectations in marital and parental relationships. The analysis of boys and girls ideas about their relationship with their parents showed that control features of parents dominate in boy's image of the relationship with mother and father. The key aspects of the education of future married couple and parents were disclosed. It is established that the content of ideas of paternity is determined by status, social and biological needs, family experiences, on the one hand and on the other – by a whole set of factors that destroy the positive perceptions of youth about family future.

It was found that the idea about the material and financial providing of the family, the ability to sacrifice your life for others, responsibility, desire of the couple to have children and to understand each other form the structure of boys and girls readiness to parenthood.

Key words: family, adolescence, ideas, parenthood.